

dr Agnieszka Lasota, mgr Anzhela Shatilova

Edukacja online a motywacja do nauki młodzieży i studentów w okresie pandemii COVID-19

1. Wprowadzenie

Pandemia COVID-19 zaskoczyła cały świat, a szczególnie jej wpływ na fizyczne i psychiczne zdrowie ludzi, na rozwój gospodarki i oczywiście na proces edukacji uczniów. Wraz z pojawieniem się informacji o pandemii i w konsekwencji wymuszonej izolacji domowej, okazało się, że edukacja na całym świecie wymaga zmian i nowych form. Brak możliwości kontynuacji nauki w szkołach czy uniwersytetach, a przez to początek edukacji zdalnej na bardzo dużą skalę zmieniły pogląd na edukację, na proces nauczania i uczenia się.

Według OECD¹ (światowej Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) wyniki pierwszych badań klinicznych oraz informacje płynące z ośrodków medycznych pokazują, że ekonomiczne i zdrowotne skutki pandemii COVID-19 są asymetryczne w odniesieniu do różnych grup wiekowych. Obecne dowody sugerują, że młodzież i młodzi dorośli są mniej narażeni na rozwój poważnych objawów zdrowotnych związanych z COVID-19, niż starsze grupy wiekowe. Jednak trudności związane z dostępem do edukacji, czy możliwością zatrudnienia, wywołane spowolnieniem gospodarczym sprawiają, że prawdopodobnie młode pokolenie znajdzie się na znacznie bardziej niestabilnej drodze do poszukiwania i utrzymywania satysfakcjonującej pracy oraz osiągania dochodów². Nie tylko starsi, ale również młodzi ludzie na całym świecie wyrażają zaniepokojenie dotyczące wpływu pandemii na

¹OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): *Youth and COVID-19: Response, recovery and resilience*. 11 June 2020

²*Ibidem*

zdrowie psychiczne, możliwości zatrudnienia, uzyskiwania dochodów pozwalających na utrzymanie i prawidłowe funkcjonowanie, czy możliwości samorozwoju poprzez edukację.

Chociaż trajektoria pandemii różni się w poszczególnych krajach, większość rządów w krajach OECD, do których również należy Polska, wdrożyła zapobiegawcze środki dystansu społecznego, zamknięcia i izolacji społecznej, aby powstrzymać rozprzestrzenianie wirusa. W tym kontekście młodzi ludzie, będący na początku swojej kariery zawodowej, wyrażali największe zaniepokojenie wpływem COVID-19 na samopoczucie psychiczne, zatrudnienie, utratę dochodów, edukację, relacje rodzinne i przyjaźnie, a także ograniczenie wolności osobistej³.

2. Zdalne nauczanie w czasie pandemii – zalety i wady

Pandemia COVID-19 spowodowała zamknięcie szkół, uczelni i uniwersytetów w wielu krajach. Wymusiła też zmianę modelu edukacji na całym świecie⁴. W 186 krajach od kwietnia 2020 roku edukacja przeniosła się z murów szkół do Internetu⁵. Sytuacja ta dotknęła ponad 91% uczniów na całym świecie⁶.

Zdalne nauczanie było jednym ze sposobów powstrzymania rozprzestrzeniania się wirusa. Nauczanie zdalne, zwane też nauczaniem online, e-learningiem, czy wirtualnym nauczaniem, zastąpiło stacjonarny sposób edukacji w szkołach i na uniwersytetach⁷. Z tego względu uczniowie nie mogli uczyć się w szkołach, gdzie mieli bezpośredni kontakt *face to face* ze swoimi nauczycielami, nauczanie przeniosło się do świata wirtualnego, zdalnego, w którym nauczyciele bardzo szybko musieli dostosować i modyfikować (często wypracowywane przez kilka lat) swoje sposoby nauczania do warunków, w jakich przyszło im realizować proces edukacyjny wśród

³*Ibidem*

⁴Yulismayanti, Harziko, Iye Risman, Susiati, Bin-Tahir Saidna Zulfiqar. *Variative method in improving student learning motivation in pandemic COVID – 19 situations*. “Journal of Critical Reviews”, 2020

⁵cf. Li C., Lalani F., *The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how*. 2020.

⁶UNICEF. *COVID-19: Socio-economic impact in Ghana*. “Briefing Note #3”, 2020

⁷Crawford J. i in., *20 Countries’ Higher Education Intra-Period Digital Pedagogy Responses*. “Journal of Applied Learning & Teaching”, 2020; Sahu, Praadeep, *Closure of universities due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): impact on education and mental health of students and academic staff*. “Cureus”, 2020.

dzieci, młodzieży czy młodych dorosłych. Okazało się to jednak niełatwym wyzwaniem zarówno dla nauczycieli jak i dla uczniów na każdym etapie edukacyjnym.

W obliczu pandemii COVID-19 nauczyciele zobowiązani zostali do prowadzenia lekcji online. Niestety polskie realia pokazały, że część lekcji nie odbywała się synchronicznie, grupa nauczycieli (zwłaszcza tych, którzy do tej pory nie korzystali z nowych technologii, nie wspierali procesu nauczania przy wykorzystaniu komputera, laptopa, czy tabletu) realizowała lekcje jedynie poprzez wysłanie pocztą elektroniczną określonych partii materiału uczniom do samodzielnego opanowania i wyznaczaniu terminów oddawania prac domowych. Ponadto, lekcje online nie zawsze prowadzone były w taki sposób, aby uczniowie mogli zrozumieć treść nowego materiału wprowadzanego przez nauczyciela. Wyniki zagranicznych badań⁸ wskazują, że niezbędne w zdalnym nauczaniu jest wykazanie się kreatywnością w stosowaniu różnorodnych metod nauczania przez nauczycieli, która wydaje się, że w pierwszych miesiącach edukacji online zeszła na dalszy plan.

Badania wśród nauczycieli w innych krajach potwierdzają nasze osobiste doświadczenia i obserwacje opisane w kolejnym punkcie. Rezultaty wielu empirycznych opracowań stworzonych w czasie pandemii, zarówno ilościowych jak i jakościowych wskazują, że nauczyciele podczas zdalnego nauczania borykali się z czterema rodzajami problemów: 1) niedostępnością zdalną uczniów 2) trudnościami technicznymi wynikającymi z korzystania z sieci i Internetu, 3) planowaniem, wdrażaniem i ewaluacją procesu uczenia się uczniów 4) brakiem współpracy z rodzicami⁹. Wyniki badań indonezyjskich pokazały, że nawet 80% nauczycieli szkół podstawowych odczuwało niezadowolenie z nauczania online i miało poczucie nieskuteczności¹⁰. Również polskie badania¹¹ wśród nauczycieli akademickich potwierdziły, że wykładowcy odczuwali niższą skuteczność w nauczaniu w porównaniu do nauczania stacjonarnego. Ich zdaniem takie nauczanie jest możliwe, jednak wymaga większego osobistego zaangażowania ze strony nauczyciela. Część nauczycieli akademickich,

⁸Yulismayanti i in. *Variative method...*2020, op. cit.

⁹Fauzi I., Sastra Khusuma I., *Teachers' Elementary School in Online Learning of COVID-19 Pandemic Conditions*. „Jurnal Iqra”, 2020

¹⁰*Ibidem*

¹¹Czepczyński R., Kunikowska J.. *Teaching nuclear medicine in the pandemic — a new challenge for the faculty*. „European Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging”, 2020

sytuację zdalnego nauczania traktowała jako pozytywne wyzwanie, szansę, możliwość własnego rozwoju (zwłaszcza w zakresie nowych technologii) i ucieczkę od rutyny. Wielu z nich zareagowało na te niezwykle okoliczności realizacji procesu edukacji studentów z dużym zainteresowaniem i zaangażowaniem. Większość szkół (zdecydowanie lepiej poradziły sobie uniwersytety) zgłaszała problemy z dostępnością i możliwościami istniejących technologii, infrastruktury i zasobów szkół w celu ułatwienia uczniom uczenia się online¹².

Wyniki badań prowadzonych na całym świecie potwierdzają te mało optymistyczne doniesienia o ogromnych trudnościach w przejściu na całkowite nauczanie zdalne. Badania wśród kolumbijskich studentów wykazały, że jedynie co trzeci student miał dostęp do komputera i mógł realizować edukację zdalną w warunkach domowych, zaś w krajach afrykańskich ten odsetek był jeszcze niższy (mniej niż 1/4 uczniów miała dostęp do Internetu)¹³. Również badania prowadzone w Gruzji potwierdziły, że nauka online negatywnie odbiła się na całym procesie edukacji, gdyż np. na terenach wiejskich mniej niż połowa uczniów miała dostęp do komputerów¹⁴. Podczas gdy np. w Szwajcarii, Norwegii i Austrii 95% uczniów posiada własny komputer, którego mogą używać do swoich zadań szkolnych, to w Indonezji taka sytuacja ma miejsce jedynie w przypadku około 1/3 uczniów¹⁵. Podobnie z nauczaniem studentów. Mimo że na wielu uniwersytetach, zwłaszcza w krajach dobrze rozwiniętych, poradzono sobie ze zdalnym nauczaniem bardzo dobrze i ten sposób kształcenia oceniany jest bardzo pozytywnie¹⁶, to dostrzega się wciąż wyzwania związane z objęciem 100% uczniów i studentów tym sposobem nauczania, dotarciem do uczniów ze środowisk wiejskich, uboższych, czy wielodzietnych, gdzie największymi problemami są słabe rozwiązania techniczne i logistyczne.

¹²Li C., Lalani F., *The COVID-19 pandemic ...*2020, op. cit.

¹³cf. Adu Henaku E.. *COVID-19: Online learning Experience of College Students; The Case of Ghana*. "International Journal of Multidisciplinary sciences and Advanced technology", 2020

¹⁴Basilaia G., Kvavadze D.. *Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia*. "Pedagogical Research", 2020

¹⁵cf. Li C., Lalani F., *The COVID-19 pandemic...* 2020, op. cit.

¹⁶Wu Z.. *How a top Chinese university is responding to coronavirus*, 2020; Belle Theresa. *COVID-19: A glimpse into the online learning experience in US & France*, 2020; Basilaia G., Kvavadze D.. *Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia*, 2020, op.cit.

2.1. Motywacja do nauki jako niezbędny czynnik samokształcenia licealistów i studentów

W literaturze przedmiotu możemy spotkać się z wieloma klasyfikacjami i podziałami motywacji. Najprostsza typologia motywacji zawiera umiejscowienie motywacji (wewnątrz, zewnątrz) oraz rodzaj kierunku motywacji (pozytywna, negatywna)¹⁷. Motywacja jest procesem polegającym na regulacji i kierowaniu przebiegiem nauczania i uczenia się w taki sposób, by doprowadzić do osiągnięcia celu.

Zewnętrzna motywacja ma widoczne nagrody w kształcie ocen, wyróżnień, stypendiów finansowych, itd., zaś motywacja wewnętrzna skupia się na osiągnięciu celu, w którym nagrodą jest poczucie własnego sukcesu (które nie zawsze występuje u jednostki w okresie dorastania, ale może być wspierane z zewnątrz przez rodzinę, przyjaciół, nauczycieli/wykładowców). Poczucie własnej wartości kształtuje się poprzez porażki i sukcesy, a stawianie sobie celów w postaci dążenia do samorealizacji wymaga czasu i wysiłku. Motywacja wewnętrzna jest mechanizmem, który mobilizuje siły ucznia i kieruje je w stronę osiągnięcia zamierzonego celu. Motywacja jest więc głównym i niezbędnym czynnikiem uczenia się/kształcenia się. Wiek, kiedy nastolatek/młoda osoba wybiera kierunek swojego rozwoju, odpowiada poziomowi rozwoju, dzięki któremu powstaje (powinno powstać) poczucie odpowiedzialności i samomotywacji. W motywacji wewnętrznej osiągnięcie celu ma wartość samą w sobie. Pojawia się wtedy, gdy uczeń ma indywidualne zainteresowania lub zamiłowanie do czegoś. W odniesieniu do sytuacji szkolnej wiąże się z przyjemnością, jaką wynika z uczenia się, zdobywania wiedzy, doskonalenia nabywanych umiejętności, a w następstwie z rozwijaniem ciekawości świata, niższym poziomem lęku przed szkołą, czy skłonnością do podejmowania działań stanowiących dla człowieka wyzwanie.

Samomotywacja jest dążeniem do celu, ale obecność samego celu (istnienie potrzeby) jest pierwszym i najbardziej znaczącym punktem motywacji. Cel wzbudza motywację, motywacja mobilizuje jednostkę do działania w dążeniu do celu, zaspokojeniu potrzeby. Wewnętrzna motywacja do nauki wynika ze złożonego me-

¹⁷por. Głóskowska-Sołdatow M., *Wybrane aspekty motywowania uczniów do nauki*, w: *Edukacja dziecka – mity i fakty*, 2010.

chanizmu, w którym wychowanie, obecne relacje w rodzinie i społeczeństwie również odgrywają znaczącą rolę. Motywacja wewnętrzna może wynikać z doświadczeń pozytywnych „chcę być jak ktoś z mojej rodziny”, jak i z negatywnych „chcę być lepszy niż ktoś z mojej rodziny”, ale i w pierwszym i w drugim przypadku, motywacja będzie aspektem, który zmusza/zachęca jednostkę do aktywnych działań, w tym do mobilizacji motywacji wewnętrznej.

O motywacji zewnętrznej mówimy wtedy, gdy zewnętrzne czynniki (ze strony nauczycieli/ rodziców) zachęcają do nauki lub pozwalają na uniknięcie kary. Motywacja zewnętrzna również jest ważnym czynnikiem w edukacji, ponieważ postawa nauczyciela/wykładowcy może zmienić podejście licealisty/studenta do nauki. Zewnętrzna motywacja dla osób w okresie dorastania może być rodzajem troski, która wzbudza motywację wewnętrzną poprzez pozytywny przykład w postaci nauczyciela/wykładowcy i na odwrót, może być elementem zniechęcającym ucznia czy studenta do nauki i własnego rozwoju. Taki rodzaj motywacji jest głęboko osadzony w polskich szkołach. Niestety nauczyciele zdecydowanie częściej wykorzystują instrumentalną motywację negatywną, w postaci ocen niedostatecznych, które ich zdaniem mają zmobilizować ucznia do nauki (nie dostrzegają, że często przynosi to odwrotny skutek). Polscy nauczyciele nie doceniają znaczenia motywacji instrumentalnej pozytywnej, nie potrafią jej też używać (np. dając uczniom „plusiki” zamiast oceny bardzo dobrej, albo mówiąc uczniowi – „nie dam ci na semestr oceny bardzo dobrej, bo w drugim semestrze osiędziesz na laurach”) oraz zaniedbują motywację wewnętrzną, co w najgorszym przypadku może skończyć się rezygnacją ucznia z założonego celu (np. rezygnację ze szkoły muzycznej przez nauczyciela instrumentu, czy wybór innego kierunku studiów przez nauczyciela szkoły średniej).

Również podczas nauki online w czasie pandemii, wydaje się, że motywacja zewnętrzna (oceny) były jedynym sposobem zachęcania dzieci do nauki. Kiedy nauczyciele wykorzystują motywację pozytywną, polegającą na stworzeniu perspektyw coraz lepszemu urzeczywistnianiu własnych celów w miarę spełniania oczekiwań otoczenia, można powiedzieć, że służy to samorozwojowi uczniów czy studentów. Jednak negatywna motywacja zewnętrzna w postaci ocen niedostatecznych (które

niestety często nie są stawiane za brak wiedzy, ale za niedotrzymanie terminu, brak zeszytu czy podręcznika - nie są oceną adekwatną do poziomu wiedzy ucznia, nie uwzględniają specyficznych potrzeb uczniów), ma charakter “straszydła” wywołującego w uczniach lęk. Taki sposób motywacji pobudza do działania w wyniku stwarzania poczucia zagrożenia i niestety, ten rodzaj motywacji zewnętrznej (negatywne oceny ze strony dorosłych i rówieśników) najczęściej wiąże się z niskim poczuciem własnej wartości u dzieci i młodzieży.

Należy uświadomić nauczycielom, a także rodzicom jak duży wpływ mają na motywację wewnętrzną (poprzez zapewnienie odpowiednich warunków rozwoju, zainteresowań uczniów) i zewnętrzną (pozytywną, doceniającą, dającą informację zwrotną, pobudzającą motywację wewnętrzną) licealistów zwłaszcza w tym trudnym okresie doświadczania pandemii. Edukacja w tym zakresie jest niezbędna i przedstawia złożony mechanizm wychowywania zmotywowanego i zaangażowanego społeczeństwa.

3. Motywacja wśród krakowskich licealistów i studentów – badania własne

Nasza analiza ma na celu opisanie doświadczeń związanych z uczeniem się online przez krakowską młodzież licealną oraz studentów i ich postrzeganie umiejętności samokształcenia, poziomu własnej motywacji, utrudnień i problemów związanych ze zdalnym uczeniem się. Takie fenomenologiczne ujęcie oparte na rozmowach, wywiadach i obserwacji pomaga zrozumieć i wyjaśnić doświadczenia uczestników badań, gdy opisują swoje subiektywne odczucia¹⁸. Na podstawie naszych obserwacji, rozmów z uczniami, ich rodzicami, studentami, nauczycielami oraz psychologami dokonaliśmy analizy jakościowej uzyskanych wyników. Głównymi metodami badawczymi były: obserwacja, rozmowy, wywiady nieustrukturyzowane, korespondencja mailowa. Grupę respondentów stanowiło 148 osób.

¹⁸cf. Wertz F. J., Charmaz K., McMullen L. M., Josselson R., Anderson R., McSpadden E.. *Five ways of doing qualitative analysis*. Nowy Jork, The Guilford Press, 2011

3.1. Motywacja zewnętrzna i wewnętrzna do nauki online – doświadczenia licealistów, ich rodziców i nauczycieli

Czas trwania kwarantanny – dla większości licealistów forma nauki online początkowo była bardzo ciekawa i interesująca. Uczniowie chętnie włączali kamerki, uśmiechali się jeden do drugiego i dużo dyskutowali. Po miesiącu można było zaobserwować obniżenie zainteresowania pracą zdalną prawie o połowę, a pod koniec kwarantanny (ostatnie 3 tygodnie) nawet uczniowie zdolni i którym bardzo zależało na edukacji, nie włączali kamerek, częściej byli nieobecni na lekcjach, spadła ich motywacja do nauki, a oceny nie były wystarczającym środkiem motywującym.

Opierając się na wypowiedziach uczniów, sytuacja ta była spowodowana przewlekłym zmęczeniem spowodowanym nadmierną liczbą prac domowych oraz coraz większą obawą i lękiem o zdrowie swoje i najbliższych i niepewnością o przyszłość. Świadczą o tym rozmowy oraz e-maile otrzymywane od licealistów i studentów. Jedna ze zdolnych uczennic, zawsze aktywna na lekcjach, pod koniec semestru tak opisywała swoją sytuację: „Bardzo przepraszam, ale w ostatnim czasie jestem po prostu załamana i zmęczona e-learningiem. Każdy ma złe dni. Ja ostatnio nie mam już siły, żeby coś zrobić”.

Inny przykład wypowiedzi e-mailowej jednej ze zdolnych uczennic również wskazuje na spadek motywacji do nauki wraz z czasem trwania nauki online. Na początku kwarantanny była obecna na wszystkich lekcjach z włączoną kamerką, zawsze przygotowana do zajęć. Uczennica ta mieszkała w internacie. Po dwóch tygodniach nauki zdalnej większość młodzieży wyjechała z bursy, a dziewczyna została prawie sama w całym budynku. Okazało się, że restrykcje związane z koniecznością pozostania uczniów w budynku, zakazem wychodzenia na zewnątrz, brakiem kontaktu z rówieśnikami oraz bardzo ograniczony kontakt z rodzicami, spowodowały znaczący spadek motywacji do kontynuacji edukacji online przez uczennicę. Dziewczyna zaczęła regularnie spóźniać się na lekcje lub w ogóle w nich nie uczestniczyła i wciąż zgłaszała problemy z połączeniem internetowym. Niestety, sytuacja ta nie poprawiła się aż do końca roku szkolnego, gdzie pod koniec semestru miała liczne absencje. Większość jej wyjaśnień pisanych do nauczycieli zawierała się

w słowach: „Przepraszam, miałam wielki problem z WiFi dziś w moim pokoju. Czy mogę podesłać zadanie później? Mam nadzieję, że Pani rozumie, że to nie jest moja wina”.

Uczniowie, którzy mają dobre relacje z rodzicami – zyskali najwięcej, ponieważ rodzice byli świadomi, ile czasu dziecko poświęca na naukę, mogli posłuchać lekcji, porozmawiać z dziećmi, zapytać, z czym mają trudności, jakie i ile mają zadań domowych do wykonania w danym dniu. Ci nastolatki otrzymali wsparcie ze strony rodziców i praktycznie nie stracili motywacji do nauki do końca semestru. Nasze wnioski opierają się nie tylko na własnych spostrzeżeniach postępów licealistów w ciągu kwarantanny, ale wynikają w dużej mierze z informacji zwrotnych uzyskiwanych podczas komunikacji z rodzicami w tym okresie. Poniżej przywołujemy przykład rozmowy e-mailowej z rodzicem nastolatki.

Mama uczennicy była w ciągłym kontakcie z nauczycielem, szybko reagowała na propozycje spotkań online, odpowiadała, czy jest potrzeba dodatkowych lekcji/konsultacji dla córki z danego przedmiotu. Uczennica miała dobre wyniki; do końca semestru była obecna na wszystkich lekcjach z włączoną kamerką. Jeśli wynikały trudności z materiałem, dziewczyna na bieżąco zgłaszała to e-mailowo, po lekcji, prosząc o konsultacje, czy dodatkowe wyjaśnienie. Od początku nauki online do końca semestru uczennica miała dobry humor, zawsze była uśmiechnięta, dbała o swój wygląd, żartowała, brała aktywny udział w zajęciach. Odpowiedź e-mailowa rodzica na propozycję spotkania/konsultacji online dla rodziców również pokazuje pozytywny stosunek rodziców do takiej formy nauczania: „Osobiście jestem zadowolona ze współpracy i sposobu podejścia do nauczania. Nie mam żadnych zastrzeżeń, dlatego też nie mam, póki co dodatkowych pytań”.

Uczniowie zdolni – również ich poziom motywacji wewnętrznej wydawał się utrzymywać na tym samym wysokim poziomie przed pandemią, jak i w czasie jej trwania. Były to osoby najwytrwalsze, pracowite, często poszerzały wiedzę prezentowaną na lekcjach, wyszukiwały w Internecie dodatkowych informacji. W większości sytuacji tacy uczniowie bardzo dobrze poruszali się w świecie nowych technologii. Nie mieli problemu z Internetem, kamerą, tworzeniem prezentacji, itd. Z wypowiedzi nauczycieli wynika, że tym dzieciom do końca trwania semestru za-

leżało na uzyskiwaniu jak najlepszych ocen. Prezentowali więc zarówno wysoką motywację wewnętrzną, jak i zewnętrzną, w postaci ocen na koniec roku. Uczniowie zdolni, to najczęściej dzieci, które mają dobre relacje ze swoimi rodzicami. Z drugiej strony to właśnie tacy rodzice są najbardziej zainteresowani edukacją ich dzieci. Potwierdzeniem może być wypowiedź e-mailowa mamy innej uczennicy:

Dzień dobry! Jeśli chodzi o mnie, to nie mam żadnych pytań, ponieważ lekcje prowadzone są fachowo i skrupulatnie. O wszystkim jestem informowana na bieżąco i nic nie budzi moich wątpliwości. Dziękuję za natychmiastowe dostosowanie nauczania do nowych warunków i pełen profesjonalizm.

Córka tej respondentki była obecna prawie na wszystkich lekcjach (o nieobecności mama zgłaszała przed lekcjami, było ich niewiele), zawsze miała włączoną kamerę, była przygotowana do zajęć, aktywna i zadawała pytania. Wyniki nauki zdalnej (oceny) były u tej uczennicy identyczne jak podczas nauki stacjonarnie w szkole. Podane przykłady nie są wyjątkami, ale niestety, ich liczba jest znacznie mniejsza w porównaniu do braku odpowiedzi ze strony rodziców lub skarg rodziców na trudności związane z motywacją adolescentów do nauki online. Rodzice skarżyli się, że nie są w stanie zmotywować dziecka do uczenia się w domu. W wielu przypadkach przyczyna tkwiła nie w samym dziecku, ale w braku odpowiednich warunków do nauki (np. małe mieszkanie, rodzina wielodzietna, brak odpowiedniego sprzętu, brak Internetu, konieczność opieki nad rodzeństwem podczas pracy online rodzica).

Ponieważ pandemia COVID-19 zmieniła globalne spojrzenie na proces edukacji, w tym uczenie online jako równoważne „*offline*”, należy spodziewać się, że ten sposób nauczania będzie zmieniany i dostosowywany do warunków panujących na całym świecie. W związku z tym, większa edukacja rodziców na temat rozwoju psychospołecznego adolescenta, motywacji do nauki, jej funkcji i źródła pochodzenia motywacji/demotywacji, a przede wszystkim znaczenia wsparcia z ich strony, wydaje się konieczna.

Uczniowie ze specyficznymi trudnościami w nauce (np. dysleksja, dysgrafia) – ci uczniowie polepszyli swoje wyniki i utrzymali motywację do na-

uki, prawie do końca roku szkolnego, na tym samym poziomie. Ze słów rodziców i samych nastolatków wiemy, że lepsza motywacja wynikała z zapewnionych odpowiednich warunków do nauki: osobny pokój, cisza, brak nadmiernych bodźców, nikt ich nie rozpraszał. Dzieci z dysleksją, czy dysgrafią niechętnie włączały kamery na lekcjach, tłumacząc problem z jej podłączeniem, czy dostępem do Internetu. W rozmowach telefonicznych rodzice dzieci z takimi problemami zgłaszali, że odczuwają one dyskomfort i że włączona kamera wywołuje u nich zbyt duży stres, który wiąże się z trudnością w koncentracji uwagi. Ze względu na to, że taka informacja docierała od wielu rodziców dzieci ze specyficznymi trudnościami w nauce, część nauczycieli wyrażała zgodę, aby wszyscy uczniowie mieli włączoną kamerę jedynie podczas sprawdzianów pisemnych. Jednocześnie, rodzice adolescentów wskazywali, że taki sposób zdalnego nauczania jest korzystniejszy dla ich dzieci, ponieważ uczeń ma lepsze warunki do nauki, w porównaniu ze szkołą. Potwierdzeniem może być e-mail jednego z rodziców ucznia:

Przepraszam, że dopiero dzisiaj odpisuję, ale nawał obowiązków przy obecnej sytuacji jest większy niż normalnie. Jeśli chodzi o mojego syna, ... a mianowicie jego dysleksja i problemy z pamięcią krótkotrwałą mają największy wpływ na naukę i formę, jakiej on wymaga. Natomiast nie ukrywam, ogromne znaczenie mają lekcje w małej grupie, co, jak sama pani zauważyła, u syna przynosi zauważalne efekty. Indywidualne podejście jest super propozycją biorąc jego problemy z dysleksją. U syna zawsze lepsze efekty przynosi nauka w ciszy i skupieniu, kiedy nic go nie rozprasza...

Ciekawy fakt, zauważony podczas edukacji zdalnej, to odpowiedź adolescentów na pytanie, czy chcieliby wrócić do „normalnej”, w zwykłym trybie edukacji „*offline*” w szkole. Uczniowie ze specyficznymi trudnościami w nauce, np. dysleksją, dysgrafią, zgłaszali, że chcieliby wrócić do szkoły, aby utrzymywać relacje rówieśnicze, natomiast jeśli chodzi o naukę, to preferują edukację online. Nauczanie zdalne, ich zdaniem, wpłynęło pozytywnie na wyniki w nauce, gdyż czas nauki, sposoby czy metody uczenia się mogli dostosować do własnych potrzeb. Jednocześnie pozostali uczniowie twierdzili, że nauka online jest męcząca i brakuje im

komunikacji „*face-to-face*” z nauczycielami, kolegami i koleżankami. Taki sposób uczenia się (zwłaszcza długotrwały), z ich punktu widzenia, obniżał motywację do nauki, co wpłynęło negatywnie na końcowe wyniki z niektórych przedmiotów (takich jak, np.: w-f, plastyka, muzyka, filozofia).

Niestety, nie wszystkie dzieci ze specyficznymi i specjalnymi potrzebami edukacyjnymi dobrze radziły sobie z nauką podczas pandemii. Uczniowie z zespołem Aspergera czy wysoko funkcjonującym autyzmem zgłaszali zdecydowanie więcej trudności i mieli ograniczoną pomoc ze strony nauczycieli w czasie edukacji online w porównaniu z tradycyjną formą nauczania. Z wypowiedzi rodziców i nauczycieli wynikało, że problemy techniczne (z kamerą, brakiem Internetu) wywoływały u tych uczniów dużo negatywnych emocji. Dodatkowo rozproszona uwaga i brak kontaktu osobistego z nauczycielem sprawiała, że motywacja tych uczniów do nauki była bardzo niska.

Uczniowie z problemami natury psychicznej (zaburzenia lękowe, depresja, zaburzenia kompulsywne) – z wielu rozmów z rodzicami, nauczycielami oraz specjalistami można wysnuć ostrożny wniosek, że czas pandemii spowodował poprawę funkcjonowania dorastającej młodzieży borykającej się z problemami takimi jak np. zaburzenia lękowe, czy kompulsywne. Rodzice byli zgodni, że zmniejszyła się liczba objawów choroby, dzieci funkcjonowały w domu lepiej, niż przed kwarantanną. Zmniejszył się stres związany ze szkołą, dzieci mogły lepiej radzić sobie ze swoimi problemami przy dużym wsparciu dorosłych. Z jednej strony zindywidualizowane podejście do ucznia ze strony nauczyciela bardzo pomagało takim dzieciom (np. uczeń nie musiał włączać kamery na lekcjach, mógł porozmawiać przez telefon lub napisać e-maila). Z drugiej strony, z pewnością możliwość stałego kontaktu telefonicznego lub przez Skype ze specjalistą - psychologiem, dawała młodym ludziom większe poczucie bezpieczeństwa, co przekładało się na ich lepsze funkcjonowanie psychiczne. Ogromne znaczenie miało także duże wsparcie ze strony rodziców, zachęcających do np.: codziennego dbania o siebie, ubierania, dbania o pokój, stwarzania odpowiednich warunków (co nie zawsze było łatwe) do intymnej rozmowy dziecka ze specjalistą. Tacy uczniowie wykazywali wyższy poziom

motywacji do nauki online w porównaniu do czasu sprzed pandemii a nauczyciele dostrzegali ich większe zaangażowanie w proces edukacji.

Uczniowie słabsi w nauce, o niskiej motywacji do nauki – ci uczniowie, bez względu na to czy nauka odbywała się w szkole, czy online wykazywali najmniejsze zainteresowanie zdobywaniem wiedzy. Podczas pandemii unikali lekcji online, tłumaczyli się brakiem Internetu lub kamerki oraz problemami z komputerem. Również rozmowy z rodzicami nie przynosiły żadnych rezultatów, ponieważ opiekunowie najczęściej byli wycofani z procesu nauczania nastolatka i tłumaczyli, że nie wiedzą, jak mogą wpłynąć na swoje dziecko, jak zachęcić je czy zmotywować do nauki w domu. Uważali, że mają bardzo ograniczone możliwości. Próbowali przełożyć całą odpowiedzialność na nauczycieli lub dorastającego syna czy córkę.

Przykładem może być sytuacja uczennicy, która pozostaje pod naprzemienną opieką rozwiedzionych rodziców. Czas kwarantanny stał się dla niej nową i zaskakującą sytuacją, ponieważ została zupełnie sama ze swoimi wątpliwościami, przeżyciami i obawami. Dziewczynka jest bardzo nieśmiała, bardzo emocjonalnie reaguje na nowe sytuacje, w jakich się znajduje. Uczennica ma problemy z koncentracją uwagi oraz z organizacją własnego czasu. W czasie pandemii borykała się nie tylko z problemami technicznymi (np. brakiem sprzętu, Internetu), ale i z problemami emocjonalnymi, związanymi z organizacją dwóch miejsc do nauki (u matki oraz ojca), co sprawiało jej dużo trudności (np. brak podręczników, ponieważ zostały u mamy, brak kamery w komputerze ojca). Niestety, rodzice nie wspierali córki w rozwiązaniu tych problemów traktując ją jako „już prawie dorosłą osobę”, która ich zdaniem powinna sama sobie poradzić.

Inny przykład to uczeń liceum ogólnokształcącego, który z wypowiedzi większości nauczycieli, nawet na zajęciach odbywających się w szkole miał bardzo niski poziom motywacji. Podczas trwania nauki online sytuacja wcale się nie zmieniła. Na lekcjach w szkole uczeń często zgłaszał nieprzygotowanie lub brak pracy domowej, nie nosił także podręczników. Od początku kwarantanny unikał lekcji online. W rozmowie z matką okazało się, że nie wiedziała, że syn nie brał udziału w zajęciach. Na prośbę nauczyciela o możliwej kontroli obecności, mama powiedziała jednak, „że to ją bardzo denerwuje i ona nie będzie sprawdzać, czy syn

uczestniczy w lekcjach online, czy nie”. Niestety sytuacja nie uległa poprawie. Co więcej, nacisk nauczycieli na współpracę ze strony rodziców nasilił negatywny stosunek matki do szkoły, tłumacząc nieobecność syna na lekcjach silnym stresem i nadmiernymi wymaganiami nauczycieli wobec ucznia.

Motywacja uczniów a postawy rodziców – część rodziców była bardzo wspierająca, przynajmniej na początku zdalnej edukacji. Później natomiast doświadczali coraz więcej stresu i frustracji z przedłużającego się stanu zamknięcia w domach, tym bardziej że rodzice również pracowali zdalnie. Największe zainteresowanie nauką dziecka u większości rodziców przejawiało się na samym początku nauki online oraz przed wystawieniem ocen - na koniec roku szkolnego.

Jedna z wypowiedzi matki licealisty wskazuje na wiele trudności organizacyjnych oraz związanych z efektywnym zarządzaniem czasem, z jakimi borykała się większość adolescentów:

Mój syn otrzymał grafik z lekcjami, ale z trudem przychodzi mu poskładanie informacji z różnych portali, przez które prowadzący kontaktują się z uczniami i przesyłają zadania (Teams, Skype, Zoom, Google, mail, Librus). Zawsze miał problemy z organizacją, a w obecnych realiach chyba totalnie poległ. Widzę, że wciąż coś mu umyka. Spróbuję mu pomóc – jeśli mi oczywiście pozwoli.

Niektórzy rodzice skarżyli się, że stracili kontakt z nastolatkiem prawie w 100%. Ich dzieci nie wychodziły z pokoju na śniadanie, obiady, cały dzień chodziły w piżamie, nie sprzątały pokoju, nie rozmawiały z rodzicami, rozmowę ucinały krótkimi stwierdzeniami: „mam lekcje, robię zadania”. Rodzice nie wiedzieli jak pomóc swoim dzieciom. Z pisemnej wypowiedzi jednej z matek ucznia liceum możemy odczytać, że zdalna edukacja w domach ich dzieci stawiała przed rodzicami nowe wyzwania.

Bycie mamą zbuntowanego 17-nastolatka to jedna z najtrudniejszych ról życiowych. Na co dzień zarządzam 200 pracownikami i nie mam takiego poczucia zwątpienia i niemocy jak w przypadku swojego syna. Zrobię co w mojej mocy, aby go zmobilizować do pracy i sumiennego

wywiązywania się ze szkolnych obowiązków, co jest jego wielką piętą achillesową.

Okres pandemii i edukacji online najtrudniej znosiły dzieci mające trudne relacje z rodzicami. Z wypowiedzi części uczniów wiemy, że ich rodzice nie są i nie byli dla nich autorytetem. Wymuszona kwarantanna przykładowo pogłębiła negatywne relacje w rodzinie, w której uczeń obwinia matkę za rozwód z ojcem, a tym samym pogorszenie jego relacji z tatą. Syn nie wychodził ze swojego pokoju, nie rozmawiał z matką, nie sprzątał, całe dni spędzał przed włączonym monitorem komputera. Matka była totalnie zagubiona i nie wiedziała, jak może rozwiązać istniejącą sytuację i jak zmobilizować syna do nauki.

W podobnej sytuacji byli rodzice innego nastolatka, którzy byli świadomi trudnych relacji ze swoim synem. Jeszcze przed pandemią rodzice byli wzywani do szkoły w celu ustalenia wspólnej strategii działania na rzecz poprawy motywacji do nauki ich dorastającego dziecka. Niestety, zamknięcie w domu i nauka online pogłębiła kryzys w rodzinie, co przełożyło się na naukę. Wyżej wymienieni uczniowie wycofywali się z komunikacji z rodzicem, co miało negatywny wpływ na motywację do nauki i organizację swojego czasu.

Duże trudności z motywacją dzieci do nauki zgłaszali rodzice z rodzin wielodzietnych. Ci rodzice czuli zagubienie w organizacji dnia dla swoich dzieci i dla siebie samych. Czasami rodziny nie posiadały wystarczającej ilości sprzętu i nastolatkom brał udział w lekcjach częściowo, na zmianę z rodzeństwem. Takie dzieci traciły poczucie odpowiedzialności dość szybko. Rodzice nie wiedzieli, w jaki sposób rozwiązać te trudności w rodzinie. Niestety, niektórzy adolescenty korzystali z takiej sytuacji i manipulowali rodzicami i nauczycielami, unikając odpowiedzialności. Widoczne jest to w wypowiedzi rodzica trójki dzieci:

Przepraszam za opóźnienia w komunikacji, jednak często teraz pożyczam swój komputer najmłodszemu synowi do zajęć szkolnych. Czasami w domu gdzie pięć osób korzysta z Internetu mamy przeciążoną sieć. Postaram się w tej kwestii poprawić. Zdarzyło się, że starszy syn ostatnio w ogóle nie mógł otworzyć konta na Microsoftzie, bo w tym czasie rodzeństwo miało lekcje, a my z mężem też korzystaliśmy z In-

ternetu. Syn nie był w stanie się połączyć. Zamierzamy dokupić antenę na dach, może to też pomoże.

E-mail ten uświadamia nam, jak dużą rolę odgrywają rodzice w prawidłowym przebiegu procesu edukacji zdalnej. Z jednej strony to rodzice musieli organizować i rozwiązywać wszystkie problemy techniczne (zakup sprzętu, dostawa Internetu), z drugiej kontrolować przebieg procesu edukacji, motywować dzieci do nauki, do samokształcenia, rozwijać w nich chęć zdobywania wiedzy i motywację wewnętrzną. Im młodszy uczeń, tym więcej potrzebują pomocy dorosłych w organizacji swojej pracy (sprawdzanie e-maili z zadaniami od nauczycieli, wysyłka prac domowych w terminach ustalonych przez nauczycieli). Z drugiej strony, wiemy, że okres moratorium psychospołecznego, w którym znajduje się uczeń w okresie adolescencji, kształtuje jego przyszłość i umiejętności niezbędne dla dorosłego życia i osiągnięcia pełnej tożsamości. Brak lub ograniczenie prawidłowego przebiegu moratorium u nastolatka, może mieć negatywny wpływ na ukształtowanie jego osobowości. Dlatego należy podkreślić, że koncentracja rodziców na wsparciu, podtrzymywaniu motywacji wewnętrznej, zachęcanie do eksploracji i podejmowania zobowiązań przez adolescentów w czasach wymuszonej izolacji, wydają się niezbędne w pomocy do przezwyciężenia kryzysu tożsamości młodych ludzi.

Doświadczenia nauczycieli w edukacji online – z ankiet przeprowadzonych w wielu krakowskich szkołach oraz z rozmów z nauczycielami można wysnuć wnioski, że duża liczba nauczycieli nie była gotowa do pracy zdalnej. Dotyczy to zwłaszcza tych osób, które nie wykorzystywały do tej pory nowoczesnych technologii w procesie nauczania. Wielu nauczycieli (zwłaszcza dyplomowanych, z kilkudziesięcioletnią praktyką nauczania) dotychczas nie korzystało z Internetu, a z pewnością nie wykorzystywało nowych multimediiów na zajęciach podczas lekcji. Często nie wynikało to jednak z niechęci nauczycieli, ale rodziców, którzy nie życzyli sobie, aby dzieci podczas lekcji mogły używać telefonów komórkowych (w celach naukowych oczywiście) czy aby lekcje urozmaicane były filmami np. z YouTube. Niestety wyniki naszych analiz rozmów z uczniami i rodzicami oraz informacji ogólnodostępnych (np. portali społecznościowych) pokazały, że niektórzy nauczyciele (zwłaszcza starsi) przez cały okres kwarantanny nie skontaktowali

się z uczniami/studentami online na żywo. Wysyłali jedynie zadania do wykonania oraz wyznaczali terminy ich realizacji przez uczniów. Najczęściej brak zajęć online tłumaczyli problemami technicznymi. Ci nauczyciele po prostu wycofali się z procesu nauczania. Taka forma zachowania ze strony nauczycieli była bardzo demotywująca dla uczniów/studentów. Nauczyciele zostawili uczniów/studentów z nowym materiałem i wyłączyli się z procesu edukacji, czasami tylko dając informację zwrotną czy praca domowa jest zaliczona, czy nie. Niestety duża liczba nauczycieli nie czuła odpowiedzialności za proces edukacji młodzieży (ograniczając się do wykonywania swojej pracy polegającej na przesyłaniu mailowym zadań do wykonania i ich ocenianiu).

Z własnych obserwacji jako i nauczycielek i matek oraz z rozmów z uczniami i innymi pedagogami, możemy podać kilka przykładów. Wielu uczniów liceum zgłaszało problem z prowadzeniem zajęć zdalnych ze strony nauczycieli. Początkowo nauczyciele tłumaczyli brak zajęć brakiem sprzętu. Kiedy większość nauczycieli w krakowskich liceach otrzymała tablety pojawiały się inne niedogodności, które zgłaszali nauczyciele, utrudniające naukę online. Było to np.: słaby Internet w domu, zbyt późna pora lekcji ustalonych zgodnie z harmonogramem, trudności w pogodzeniu obowiązków lekcji online z opieką nad własnymi dziećmi, niechęć do obciążania uczniów wieloma lekcjami, problemy z logowaniem do platform ZOOM, brakiem Skype'a, etc. Z naszych doświadczeń wynika również, że część nauczycieli sama poszukiwała pomocy i wsparcia ze strony psychologa, aby skutecznie wywiązać się z roli pracownika, nauczyciela, partnera czy rodzica w tym trudnym czasie.

Z naszego punktu widzenia, duża część nauczycieli była absolutnie nieprzygotowana na edukację zdalną. Niektórzy nauczyciele nie mieli świadomości, ile zadań domowych wykonują uczniowie z dnia na dzień, nie było żadnej komunikacji między nauczycielami w tym zakresie, nie wszyscy nauczyciele wpisywali informacje odnośnie zadań do Librusa, był chaos związany z kanałami przekazywania informacji uczniom (według uznania nauczyciela: Skype, Zoom, Librus, e-mail). Nauczyciele obciążali uczniów zbyt dużą ilością materiału do samodzielnego opanowania i nauczania się. Oceny nie były wpisywane na bieżąco do dzienników

elektronicznych (najczęściej pojawiało się kilka jednocześnie dopiero przed zakończeniem roku szkolnego). W odpowiedzi na oceny niedostateczne często pojawiały się pytania rodziców: „Skąd dziecko może posiadać wiedzę, jeśli nauczyciel nie prowadził lekcji?”. Wielu nauczycieli nie potrafiło zmotywować uczniów do nauki. Samokształcenie w przypadku adolescentów okazało się zdecydowanie za trudne. Młodzież potrzebuje nie tylko motywacji wewnętrznej, ale także zewnętrznej w postaci kontaktu z nauczycielem, możliwości “doświadczenia” lekcji, a nie tylko przeczytania informacji w książce i nauczenia się na pamięć. W niektórych liceach z piętnastu przedmiotów w pełni zdalnie były realizowane jedynie dwa/trzy. Jednak były i takie licea, w których 100% przedmiotów był realizowany zdalnie poprzez lekcje online.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt dużej elastyczności ze strony nauczycieli i szybkiej adaptacji do nowej sytuacji widocznej w czasie. Z miesiąca na miesiąc uczniowie i rodzice dostrzegali coraz lepszą organizację szkół i coraz lepiej prowadzone przez nauczycieli lekcje online. Duże grono (zwłaszcza młodych, a także pełnych pasji nauczycieli) nie miało problemów ze znalezieniem się w tej sytuacji i zmianą formy nauczania z tradycyjnej na zdalną, wykorzystując nowoczesne metody nauczania. Nauczyciele stawali się coraz bardziej kreatywni oraz pewni siebie w poruszaniu się w wirtualnej rzeczywistości.

3.2. Motywacja studentów do edukacji zdalnej – badania polskie i zagraniczne

Na podstawie własnych obserwacji, rozmów ze studentami i z innymi wykładowcami można było zauważyć, że wraz z trwaniem zdalnej edukacji obserwowalne było coraz mniejsze zainteresowanie tematyką zajęć ze strony studentów. Przykładowo na jednych z zajęć, podczas trwania pandemii na platformie Moodle na forum udzielała się ok. 30% studentów, przed pandemią było to ok. 75% uczestników kursu. Nieobecność na zajęciach online/na forum studenci tłumaczyli najczęściej brakiem czasu, który poświęcali na czynności domowe. Studenci zdecydowanie preferowali kontakt bezpośredni (werbalny) z wykładowcą poprzez komunikatory takie jak Teams, czy Skype. Studenci swoje zaangażowanie dostosowali

wywali do wymagań stawianych przez wykładowców w celu zaliczenia przedmiotu. Można było zauważyć największe zainteresowanie i motywację na początku zajęć online oraz na koniec semestru (podobnie jak u adolescentów). Wykładowcy zauważyli, że uczestnicy kursów zgłaszali więcej niepokojących objawów związanych ze stresem i niepokojem uwarunkowanych pandemią. Studenci wskazywali na przeciążenie ilością materiałów do samodzielnego opanowania otrzymywanych przez prowadzących oraz narzekali na brak kontaktu bezpośredniego z prowadzącymi (z niektórymi wykładowcami był jedynie e-mailowy, albo żaden przez cały czas aż do końca semestru). Z drugiej strony, studenci dostrzegali pozytywne aspekty nauki online. Wykładowcy często nagrywali swoje wykłady, udostępniali materiały w postaci prezentacji, co pozwalało studentom na lepsze zrozumienie i opanowanie nowego materiału. W wielu przypadkach studenci kontaktowali się telefonicznie z wykładowcą, edukacja miała charakter bardziej indywidualizowany (np. podczas seminariów magisterskich studenci preferowali kontakt indywidualny online zamiast spotkań grupowych). Dużym ułatwieniem było także umieszczanie materiałów do kursów na platformie Moodle, gdzie studenci mieli dostęp o każdej porze. Ponieważ pandemia i nauczanie online pojawiało się w Polsce już po rozpoczęciu semestru letniego, studenci mieli wcześniej kontakt osobisty z prowadzącymi na zajęciach odbywających się na uczelni, co znacznie ułatwiło im późniejszą komunikację z wykładowcami. Narzekali jednak na brak informacji ze strony prowadzących dotyczących precyzyjnego określenia sposobu zaliczenia danego kursu w formie online. Największy niepokój studenci ujawniali wówczas, gdy kontakt z prowadzącym ograniczał się wyłącznie do przesyłania poszczególnych partii materiału z instrukcją wykonania do tego zadania (np. pisanie esejów). Niepokój ten wiązał się z poczuciem bezradności i brakiem celu takiego sposobu nabywania nowej wiedzy przez młodych dorosłych.

Porównując jednak nauczycieli szkół średnich i nauczycieli akademickich, można zauważyć różnicę w sposobie przyjęcia informacji o nauczaniu online oraz umiejętności dostosowania się do nowych warunków. Zdecydowanie lepiej poradzili sobie nauczyciele szkół wyższych. Wynika to bowiem z faktu, że już przed pandemią wykładowcy często pracowali hybrydowo, brali udział w konferencjach online,

co więcej ich uczniowie to osoby dorosłe, w dużej mierze świadome swojego procesu edukacji, więc zdalna edukacja studentów była wyzwaniem raczej w pozytywnym niż negatywnym znaczeniu. Nie mieli trudności technicznych, ani problemów z samokształceniem, negatywny był fakt izolacji domowej i odcięcia od relacji społecznych.

Wyniki badań przeprowadzonych przez Piotra Długosza na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie¹⁹ na początku pandemii oraz w czasie jej trwania, wśród prawie dwóch tysięcy respondentów, pokazały, że długotrwała edukacja online (po trzech miesiącach od początku pandemii) wywoływała wśród studentów więcej negatywnych niż pozytywnych odczuć. Aż 2/3 studentów odczuwało subiektywne objawy wypalenia zdalną edukacją, duże zmęczenie i wyczerpanie psychiczne. Większość odczuwała spadek zadowolenia ze swojego życia. Wśród studiującej młodzieży dominowały negatywne emocje: lęk, niepokój, stres, smutek, poczucie osamotnienia. Ponad 60% badanych wskazywało niższą motywację do nauki niż przed pandemią oraz labilność emocjonalną związaną z takim sposobem kształcenia. Jako negatywne strony zdalnej edukacji wskazali na trudności wynikające z samodzielnego kształcenia (58% badanych), najczęstszą formą ewaluacji były prace pisemne wysyłane do wykładowców, brak kontaktu z innymi uczestnikami zajęć, utrudniony kontakt bezpośredni z wykładowcami. Choć sposób nauczania zdalnego prowadzony na uniwersytecie, ponad 3/4 badanych studentów oceniło jako dobry lub bardzo dobry, to 64% badanych studentów było zdania, że podczas pandemii studiowało im się gorzej niż przed wprowadzeniem nauki zdalnej.

Nasze obserwacje są podobne do innych polskich badań prowadzonych wśród studentów medycyny²⁰ i wskazują, że nie wszyscy studenci mieli możliwość zajęć interakcyjnych z wykładowcami (problemy techniczne czy organizacyjne dotyczyły zarówno wykładowców jak i studentów). Nauczyciele uniwersytetów, podobnie jak w szkołach podstawowych czy średnich mogli sami decydować o wyborze sposobu komunikacji z uczniami. Z jednej strony dało to prowadzącym elastyczność w doborze środków i metod nauczania, z drugiej jednak w wielu przypadkach tej

¹⁹Długosz P.. *Raport z badań: "Krakowscy studenci w sytuacji zagrożenia pandemią koronawirusa"*. Kraków. IFiS, UP, 2020

²⁰Czepczyński R., Kunikowska J.. *Teaching nuclear...* 2020, op. cit.

komunikacji, interakcji uczeń-nauczyciel nie było wcale. W opinii studentów medycyny, spotkania online często były krótsze niż zajęcia standardowe, nie mogli zadawać pytań prowadzącym, często zajęcia sprowadzały się do przesyłania materiałów do samodzielnego uczenia się. Z drugiej strony, studenci dostrzegają zalety zdalnego kształcenia, np. większy dostęp do materiałów dydaktycznych online, różnorodność metod wykorzystywanych przez wykładowców (nagrywane wykłady, przygotowywanie prezentacji, łączenie różnych metod, np. wykład + dyskusja, wykorzystywanie gier dydaktycznych, platformy Moodle), czy różnorodność materiałów dla studentów (filmy np. na YouTube, prezentacje, artykuły, fragmenty książek, nagrania).

Badania jakościowe oparte na podejściu fenomenologicznym prowadzone w Ghanie²¹ potwierdziły nasze obserwacje oraz doniesienia empiryczne płynące z innych krajów. Wyniki badań opartych na wywiadach ze studentami wskazały na kilka istotnych kwestii. Jeśli chodzi o sposób nauczania online, to nauczanie odbywało się najczęściej poprzez znane i dostępne komunikatory: tj. WhatsApp, Telegram, Zoom, Google Meet czy Google Classroom. Często wykładowcy dołączali materiały w plikach pdf oraz nagrania wideo lub dźwiękowe. Uczniowie wskazywali na problemy z łącznością z powodu słabej mobilności sieci, czy opłaty związane z dostępem do Internetu. Wykupienie pakietu internetowego z dostępem online przez dłuższy czas w ciągu dnia wiązało się z dużym nakładem finansowym. Większość uczniów korzystała z telefonów komórkowych, ponieważ nie wszyscy mieli w domu komputery stacjonarne czy przenośne. Nie wszyscy jednak mieli telefony najnowszych generacji - smartfony, co nie pozwalało im na uczestnictwo w zajęciach (nawet na pobranie pliku pdf, aby przeczytać zadanie do wykonania). Kolejnym problemem było stworzenie odpowiedniego miejsca (warunków) do nauki zdalnej w domu. Studenci napotykali na różne rodzaje zakłóceń, które utrudniały skupienie się na nauce, np.: pomoc rodzicom w gotowaniu, sprzątaniu, opieka nad młodszym rodzeństwem. Ze strony rodziców spotykali się z zarzutami, że siedzą cały czas przy komputerach albo z telefonami. W ogólnym podsumowaniu autor badań na podstawie wypowiedzi badanych studentów stwierdził, że uczenie się on-

²¹Adu Henaku E.. *COVID-19: Online learning...*2020, *op. cit.*

line było dobrą inicjatywą zapewniającą ciągłość nauczania i uczenia się w domu, jednak uczelnie nie były gotowe na podjęcie procesu edukacji online w pełnym stopniu²². Jednym z najbardziej istotnych ograniczeń jest brak równych szans na dostęp do edukacji zdalnej dla wszystkich uczniów.

Również badania jakościowe przeprowadziła Nopa Yusnilita²³. Wyniki tych badań były bardziej optymistyczne (być może dlatego, że grupa badana była bardzo mała – 20 osób). Analiza rezultatów tych badań wykazała, że dla 82% studentów nauka online była interesująca, a tylko 3% miało zdanie przeciwne. 3/4 respondentów uważało również, że taki rodzaj nauki jest łatwiejszy i tańszy niż nauka regularna na uniwersytecie. Większość badanych studentów odczuwała pewność siebie i poczucie bezpieczeństwa podczas zajęć online. Prawie 2/3 badanych uważało, że wysoka jakość kształcenia poprzez naukę online i bez bezpośredniej interakcji studentów z nauczycielami jest możliwa. W opinii autorki opisanych badań taki sposób edukacji pozwala nabyć studentom lepsze umiejętności samodzielnego uczenia się.

Podsumowując, poszukując korzyści wynikających z nauki online, można wymienić: większą wygodę i oszczędność uczniów, rozwój pewnych umiejętności uczniów i studentów (np. zarządzania czasem, umiejętności technicznych, umiejętności pisania czy rozumienia treści, umiejętności życiowych, takich jak większa niezależność i samodyscyplina) oraz nauczycieli (rozwój technologiczny, większa różnorodność i kreatywność działań edukacyjnych, lepsze zarządzanie czasem)²⁴.

4. Poszukiwanie wyjaśnień obniżenia motywacji do nauki wśród nastoletnich i młodych dorosłych uczniów podczas pandemii

4.1. Odwołanie się do koncepcji plastyczności mózgu (J. Vetulaniego)

Plastyczność mózgu traktowana jest jako zdolność mózgu do tworzenia połączeń między neuronami w sposób zwiększający ich skuteczność, zwłaszcza w zmieniającym się środowisku²⁵. Plastyczność jest podstawą tworzenia pamięci i uczenia

²²*Ibidem*

²³Yusnilita N.. *The impact of Online learning: Student's Views*, 2020

²⁴*Ibidem*

²⁵Vetulani J. *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice* Kraków, 2011, s. 38

się. Zdaniem wybitnego neurobiologa Jerzego Vetulaniego, neurony w korze mózgowej mogą rozwijać się albo zanikać, w zależności od bodźców dopływających ze środowiska.

Pod uwagę brana jest istota rozumienia plastyczności mózgu w procesie uczenia się i o bodźcach, dopływających ze środowiska, ponieważ uczenie się polega na otrzymaniu przez mózg nowej informacji, pytań, zadań, które wymagają od licealisty i studenta poszukiwań odpowiedzi, rozwiązania, szybkiej reakcji. W czasie lekcji mózg nastolatka reaguje na środowisko wokół niego, mózg jest bardziej zmotywowany do odpowiedzi, ponieważ opinia środowiska (w tym reakcja na odpowiedź ze strony kolegów, koleżanek, nauczyciela) jest związana z samooceną i wpływa na emocje adolescenta. Nie oceniamy w tym przypadku odpowiedzi, jako poprawną lub niepoprawną, chodzi raczej o odpowiedź przed klasą, na forum grupy, podczas której mózg reaguje na pytanie oraz na stres i lęk, pozwalając na odpowiedź i poradzenie sobie z własnymi emocjami. Podczas lekcji online, część uczniów unikała odpowiedzi i konfrontacji – wyłączając kamerki lub wylogowując się z lekcji. Plastyczność pozwala studentom i uczniom liceum dojść do pewnych konkluzji w trakcie odpowiedzi lub w dyskusji z nauczycielem i z innymi studentami; twarz, gesty nauczyciela/kolegów/koleżanek wskazują w sposób niewerbalny, co jest odbierane jako odpowiedź poprawna, a co nie; mózg analizuje gesty/emocje na twarzy innych osób, co pozwala studentom i licealistom szybko reagować na istniejącą sytuację oraz szybko podejmować decyzje.

W okresie pandemii zauważalna była więc trudność w stwarzaniu odpowiednich warunków przez nauczycieli/rodziców/rówieśników do rozwoju plastyczności mózgu dorastającego ucznia. Brak aktywności fizycznej, brak wzbogaconego środowiska (szkolnego, rówieśniczego) powoduje, że neurony zostają nie do końca zaktywizowane do pracy (w porównaniu do okresu przed pandemią). Podczas nauki online, adolescent siedzi przed komputerem przez cały dzień, patrzy na ekran, na którym jest wyłącznie twarz nauczyciela. Nie ma kontaktu wzrokowego z rówieśnikami, nie odczytuje ich emocji. Nie ma motywacji do dbania o swój wygląd czy wygląd miejsca go otaczającego (pokoju), nie musi wkładać dodatkowego wysiłku nad myśleniem o tym co powinien wziąć do szkoły, co będzie robił po szkole. Nie

musi kontrolować czasu, pamiętać rozkładu jazdy autobusu, aby się nie spóźnić na lekcje. Nie musi uczyć się na pamięć dat historycznych na sprawdzian czy szczegółowych informacji na temat funkcjonowania układu krążenia człowieka, bo ma większą łatwość skorzystania z Internetu czy podręcznika.

4.2. Odwołanie do koncepcji wzbogaconego środowiska (J. Vetulaniego)

Jerzy Vetulani wskazuje, że rozwój funkcji poznawczych odbywa się dzięki zwiększeniu liczby połączeń między neuronami oraz tworzeniu nowych komórek nerwowych. Te procesy neurorozwojowe mogą być aktywowane przez wysiłek fizyczny, wzbogacone środowisko, czy wysiłek intelektualny. Takie aktywności zmuszają neurony do pracy²⁶. Każda wymieniona aktywność, która zmusza neurony do pracy, jest ważna, ale wzbogacone środowisko to jest to, bez czego proces uczenia się u adolescentów w późniejszej fazie dorastania może wywoływać problem. Wzbogacone środowisko „bombarduje” mózg nowymi wrażeniami wymagającymi odpowiedzi. Przykładami „bombardowania” mózgu trakcie zajęć w szkole lub na uczelni, mogą być spotkania z kolegami/koleżankami i wymiana wrażeniami z filmu, gry, ewaluacja sprawdzianu/pracy pisemnej; dodatkowe zajęcia po lekcjach, planowanie wspólnych wyjść/weekendów, praca grupowa w czasie lekcji, współpraca poza szkołą. W czasie pandemii większość aktywności została zawieszona. Brak wyjść, spotkań i zajęć dodatkowych ograniczała w dużej mierze potrzebę niezależności młodego dorastającego ucznia. Komputer/tablet/laptop, który do tego czasu był przyjemnością, staje się rzeczą, która nastolatka denerwuje, wywołuje frustrację i nie ma możliwości wycofania się z niej (choć niestety część adolescentów – zwłaszcza chłopców – właśnie tak zrobiła i nie uczestniczyła do końca roku w nauce zdalnej). Szkoła, nauczyciele, rówieśnicy, przyjemności- z realnych stały się wirtualne. Podczas przymusowej izolacji w domach, adolescenti, jak i wszystkie inne grupy wiekowe uczniów zostali wyłączeni z procesu zmiany aktywności/ środowiska, etc. W związku z brakiem bodźców ze środowiska szkolnego i rówieśniczego, adolescenti w późniejszej fazie dorastania, również studenci (zwłaszcza studiów dziennych) tracili poczucie rzeczywistości i motywację do przestrzegania zasad panujących

²⁶Vetulani J., *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, Kraków, 2011, s. 91

w rzeczywistości. U nastolatków pojawiło się przekonanie, że są działania, które musi lub nie musi robić. Związek, pomiędzy trzeba – robię istniejący dotychczas zmienia się na nie trzeba – nie robię (nie trzeba ubierać się ładnie i odpowiednio do miejsca lub pogody – nie robię tego; nie trzeba pamiętać o podręcznikach – nie pamiętam; nie trzeba przygotowywać się na sprawdzian i powtarzać materiał – nie powtarzam go, itd.).

Wszystkie wymienione przykłady funkcjonowania nastolatków w późnej fazie dorastania obniżają motywację do nauki w czasie kwarantanny. Sprawy codzienne nie wymagają wysiłku i kontroli ze strony osoby, co powoduje obniżenie zainteresowania i, jako rezultat, doprowadza do częściowej albo całkowitej straty motywacji także do uczenia się, zdobywania nowej wiedzy czy nabywania nowych umiejętności (których w praktyce i tak nie można było wykorzystać).

4.3. Odwołanie do teorii rozwoju psychospołecznego (E. Eriksona)

Odwołując się do koncepcji rozwoju Erika H. Eriksona²⁷, zwracamy uwagę na zmiany, które zachodzą w nastolatkach w wieku adolescencji. Oprócz zmian fizycznych i hormonalnych zmienia się odbiór świata, innych ludzi: rodziców, nauczycieli, rówieśników. Osoby w okresie dojrzewania szukają zarówno ludzi jak i wartości, którym albo w które chcą wierzyć. Odczuwają jednocześnie strach i lęk bycia niezrozumiałym. Poprzez cyniczny brak zaufania lub podejrzliwość próbują ukryć swoje obawy, lęki oraz wyrazić potrzebę w wiarę i zaufanie do innych. Głównym kryzysem do rozwiązania w tym okresie jest poszukiwanie własnej tożsamości, czyli swojego miejsca na Ziemi, czyli odpowiedź na pytanie „*Kim chcę być w przyszłości, co chcę w życiu robić, co dla mnie jest ważne*”.

To właśnie w czasie dojrzewania młodzi ludzie szukają samego siebie poprzez obie ranie różnych kierunków i testowanie nowych aktywności. Erikson uważa, że podczas dokonania takiego wyboru, adolescent obawia się aktywności i obowiązków, które mogą być mu narzucone i wykonanie, których wywołuje u niego zwątpienie w siebie (z ang. *self-doubt*). Kształtowanie osobowości nie jest możliwe poza

²⁷Erikson, E., H. *Identity Youth and Crisis*. WWNorton & Company. New York London 1968, s. 130.

społeczeństwem²⁸. Młodzi ludzie potrzebują innych do identyfikacji i rozumienia swoich uczuć, potrzeb, zainteresowań. Brak lustra w postaci społeczeństwa powoduje obniżenie poziomu zainteresowania w dokonywaniu jakiegokolwiek wyboru aktywności czy obowiązków przez nastolatków.

Nasze badania i obserwacje pokazały, że na początku pojawienia się pandemii, adolescenti starali się odnaleźć w nowej formie, jaką była izolacja. Pierwsze miesiące wywoływały ciekawość, ponieważ większość młodych potrafi korzystać z komputerów, kamer, duża grupa ma własne strony i profile w mediach społecznościowych, dzięki którym podejmowali nowe role społeczne (np. artystów lub pisarzy poprzez nagrywanie własnych utworów, pisanie blogów). Zainteresowanie nauką (a więc i motywacja wewnętrzna) w takiej formie zaczynało spadać po około dwóch miesiącach, co może być spowodowane tym, iż motywacja wewnętrzna również wymaga pewnego rodzaju wsparcia ze strony społeczeństwa (choćby dostrzeżenia zmian i rozwoju w tej osobie). Uczniowie utracili to „doświadczenie społeczne”, byli izolowani od oceny społecznej: nauczycieli, rówieśników, czasami rodziców oraz innych uczestników społeczeństwa.

4.4. Odwołanie do okresu moratorium psychospołecznego i instytucjonalno-kulturowego (E.Eriksona)

Według Eriksona moratorium to czas, w którym dorastająca osoba przeżywa opóźnienie w rozumieniu i przyjęciu swojej tożsamości, swojej roli społecznej, to opóźnienie w podejmowaniu zadań i ich realizacji. Jest to zjawisko naturalne. W jakimś sensie moratorium jest zaprogramowane naturą człowieka i jest niezbędnym okresem w formowaniu dojrzałej osobowości, która będzie gotowa do podejmowania decyzji oraz wywiązywania się z obowiązków. Dorastająca młodzież „odracza” moment przyjęcia siebie jako dorosłego oraz podjęcia działań, z którymi wiąże się odpowiedzialność czy konsekwencje. To czas, w którym młody człowiek ma prawo do eksperymentowania z rolami społecznymi, zawodowymi, z własną osobą, podejmując próby w różnych życiowych sferach.

Moratorium – jako czas odroczenia zobowiązania do realizacji ważnych

²⁸ *Ibidem*

zadań – pozwala młodej osobie na zorientowanie się, jakimi możliwościami dysponuje, jakie role pozwalają jej zbliżyć się do oczekiwanego powodzenia (sukcesu) w dorosłości, ale też umożliwia zmianę, czasami nawet radykalną, kierunku własnej działalności, jak np. przechodzenie od eksperymentów w roli muzyka rockowego do roli opiekuna osób starszych czy pracy jako wolontariusz w schronisku dla zwierząt²⁹.

Określony powyżej aspekt moratorium odnosi się do zakresu psychospołecznego. Oprócz aspektu psychospołecznego istnieje także aspekt instytucjonalno-kulturowy³⁰, który również ma duże znaczenie dla formowania się tożsamości młodej osoby i wpływa na jej wybór ról społecznych. Wykształcone społeczeństwo, które ma wiedzę na temat rozwoju w okresie adolescencji, albo społeczeństwo zorientowane na rozwoju i edukacji, na którym zależy państwu, pozytywnie wpływa na rozwój społeczny i kształtowanie tożsamości młodych ludzi. Takie społeczeństwo proponuje różne formy aktywności, które, z jednej strony, pozwalają adolescentom podejmować różne role społeczne, pozwalają eksperymentować poprzez, np.: wymianę studencką, praktyki zawodowe, wolontariat, etc. Z drugiej strony, takie formy aktywności dają nastolatkom możliwość odraczania pewnych zobowiązań, ponieważ młodzi ludzie znajdują się w tzw. umowach sztucznych, stworzonych przez społeczeństwo, przez nie utrzymywane i kontrolowane, o określonych zasadach i regułach.

Należy także zaznaczyć, że brak możliwości stwarzania odpowiednich warunków przez społeczeństwo do kształtowania się prawidłowej tożsamości adolescentów, (brak będący rezultatem albo biednego, albo mało wykształconego społeczeństwa) może mieć nieodwracalny wpływ na formowanie pełnej, osiągniętej tożsamości. Takie jednostki nie będą mogły przejść przez okres moratorium dość skutecznie, ponieważ będą nieświadomie napotykały na brak albo ograniczenie kontekstu instytucjonalno-kulturowego w społeczeństwie, co, może mieć negatywny wpływ na kształtowanie się osobowości i podjęcie zadań osoby dorosłej. Po zakończeniu okresu moratorium, dorastający młody człowiek musi określić własną tożsamość

²⁹Piotrowski K., Wojciechowska J., Ziółkowska B., *Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania*. 2014, s.16.

³⁰*Ibidem*.

w społeczeństwie, w zawodzie, w relacjach intymnych. Tożsamość ta musi być określona i przyjęta przez osobę młodą w czasie przeszłym, teraźniejszym i przyszłym³¹. Osoba młoda, która skutecznie przeszła okres moratorium psychospołecznego, nabywa poczucie własnej stałości i ciągłości, pomimo upływu czasu, zmian we własnej psychice i ciele, jak i przemian w świecie zewnętrznym³².

Czas pandemii spowodował zahamowanie aktywności własnej w realnym świecie, brak możliwości prób wchodzenia w różne role społeczne, brak kontaktów fizycznych z rówieśnikami, brak możliwości wykonania działań, które przynoszą poczucie skuteczności i zadowolenia (np.: grupa muzyczna licealistów nie mogła kontynuować tworzenia wspólnej muzyki, część osób uzdolnionych plastycznie nie mogła realizować swojej pasji w młodzieżowym domu kultury, brak możliwości praktyki zawodowej u studentów spowodował niepewność w tym, czy wybrany kierunek im odpowiada). Dorastający młodzi ludzie tracą rozumienie tego, czy to, co robią, jest potrzebne i czy oni sami są potrzebni w tym społeczeństwie oraz gdzie jest ich miejsce.

4.5 Odwołanie do teorii rozwoju moralnego – od pryncypializmu do idealizmu (J. Piageta, L. Kohlberga oraz S. Szumana)

Psychologia moralności interesuje psychologów i pedagogów, ponieważ kształtowanie moralności, z jednej strony, wpływa na moralność przyszłych pokoleń, z drugiej – przedstawia sobą lustrzane odbicie społeczeństwa. Podejście poznawczo-rozwojowe zapoczątkowane zostało przez szwajcarskiego uczonego Jeana Piageta, jednak jego idee dotyczące rozwoju moralnego stały się szerzej znane w momencie, kiedy zainteresował się nimi Lawrence Kohlberg. Piaget zakładał, że każda osoba przechodzi przez kolejne stadia rozwoju myślenia logicznego, rozpoczynając od stadium inteligencji sensoryczno-motorycznej, przez okres operacji konkretnych, w którym jednostka rozwija myślenie logiczne, ale wciąż nie posiada jeszcze umiejętności rozumowania abstrakcyjnego, aż do stadium operacji formalnych, w którym jednostka potrafi znaleźć rozwiązanie problemu i stawiać hipotezy. Rozwój

³¹Liberska H., *Tożsamość a orientacja przyszłościowa w adolescencji*, 2006

³²*Ibidem*

moralny jest związany z rozwojem poznawczym, gdyż ten pierwszy mocno znajduje się pod wpływem drugiego. Wynika z tego, że brak lub ograniczenie rozwoju poznawczego wiąże się z ograniczeniem rozwoju moralnego. Jednak nie tylko rozwój poznawczy ma wpływ na rozwój moralny. Kohlberg twierdzi, że perspektywa społeczno-moralna odgrywa zasadniczą rolę w rozwoju moralnym jednostki. Społeczno-moralne wartości jednostki formują się pod wpływem społeczeństwa: jednostka spostrzega reguły, zasady istniejące w danym społeczeństwie, na podstawie których kształtuje swoje wartości w odniesieniu do innych ludzi, grup społecznych, etc.

W okresie adolescencji kształtuje się autonomia moralna. Młodzi ludzie przechodzą przez różne fazy tej moralnej niezależności. Od pryncypializmu moralnego, który nakazuje młodym ludziom postępować zgodnie z wyznawanymi przez siebie normami, bez względu na okoliczności. Nie z powodu przymusu, obawy przed karą czy w oczekiwaniu na nagrodę, ale dlatego, że określone postępowanie uważa za słuszne³³, poprzez idealizm młodzieńczy.

Idealizm młodzieńczy³⁴, jako charakterystyczna forma światopoglądu młodzieży, który ściśle wiąże się z rozwojem moralnym, może występować w trzech kolejnych postaciach. Pierwszą formą jest idealizm antycypacyjny, który polega na optymistycznej wizji przyszłości, wierze w realizację własnych pragnień i marzeń. Kolejną jest idealizm kompensacyjny, będący wynikiem zderzenia się rzeczywistości z oczekiwaniami młodego człowieka, charakteryzuje się krytyką i buntem. Ostatnią formą jest idealizm normatywny, w którym młodzi ludzie potrafią odróżnić to, co jest życzeniowe od tego, co jest realne³⁵.

³³Bulla B., *Ocena poziomu rozwoju moralnego dzieci w wieku szkolnym*, 2010

³⁴Szuman S., *Rozwój młodzieńczego idealizmu*, „Chowanna”, 1932

³⁵Marszał-Wiśniewska M., *Terapia młodzieży uzależnionej od alkoholu*, 2000

W fazie adolescencji uczniowie przeżywają po raz pierwszy refleksje moralne, przeżycia, dylematy moralne odnoszące się do postępowania człowieka. To etap przejścia od postaw egoistycznych, w kierunku zachowań prospołecznych. Pełna autonomia osiągnana jest wówczas, gdy jednostka bierze odpowiedzialność nie tylko za siebie, swoje życie, ale także za innych.

Okres pandemii, a więc wymuszonej izolacji domowej, spowodował ograniczenie możliwości pełnego rozwoju sfery moralnej. Brak bezpośrednich relacji z rówieśnikami, izolacja domowa, unikanie kontaktu przez nauczycieli z nastolatkami w celu rozwiązania problemów, narzucanie pewnych niezrozumiałych dla uczniów zasad bez możliwości negocjacji i wyrażenia własnego zdania (np. odnośnie form sprawdzania wiedzy) powodowała często bunt, negację i brak widocznego celu w odniesieniu do edukacji online. Młodzi ludzie w dużej mierze z powodu ograniczenia kontaktów międzyludzkich byli pozbawieni możliwości doświadczania refleksji i dylematów o charakterze moralnym. Z drugiej strony, nauczyciele nie mieli możliwości bezpośredniej obserwacji zachowań uczniów, nadawania im znaczenia, dokonywania oceny postępowania moralnego, ze względu na obowiązujące normy moralne, czy wglądu w ich poziom rozumowania moralnego.

Podsumowując, w naszej ocenie, okres pandemii COVID-19 nie sprzyjał rozwojowi i podtrzymywaniu motywacji wewnętrznej oraz zewnętrznej, ponieważ ani uczniowie, ani rodzice czy nauczyciele nie byli przygotowani na taką formę edukacji. Nauczyciele skupili się na opanowaniu problemów technicznych oraz doborze odpowiednich metod nauczania zdalnego, rodzice próbowali opanować zarządzanie czasem i zadaniami zarówno jako rodzic jak i pracownik zdalny. Uczniowie natomiast w okresie adolescencji – już nie dzieci a jeszcze nie dorośli – zostali zupełnie sami na tym etapie poszukiwania własnej tożsamości. Poniższa tabela zwraca uwagę na możliwe ograniczenia sfer rozwojowych w okresie adolescencji oraz ich powiązanie z obniżeniem motywacji wśród nastoletnich uczniów.

Tabela 1: Ograniczenia rozwoju psychospołecznego adolescentów w okresie pandemii i ich znaczenie dla obniżenia motywacji do nauki

Ograniczenia rozwoju fizycznego, psychicznego, społecznego, moralnego uczniów w okresie adolescencji	Powiązanie z motywacją wewnętrzną i zewnętrzną
<ul style="list-style-type: none"> • Brak lub niewielka aktywność fizyczna • Ograniczenie pobudzenia i stwarzania odpowiednich warunków do rozwoju plastyczności mózgu dorastających uczniów • Brak/ ograniczenie wzbogaconego środowiska • Brak lub niewielki wysiłek intelektualny (związany z brakiem wzbogaconego środowiska) • Brak/ ubogość realnych relacji społecznych/ doświadczeń między własną grupą społeczną • Moratorium psychospołeczne (trudność z wyjściem z moratorium w kierunku tożsamości ukształtowanej) • Ograniczone warunki do kształtowania rozwoju moralnego 	<ul style="list-style-type: none"> • Neurony mało zaktywizowane do aktywności • Adolescent cały dzień siedzi przed komputerem • Brak kontaktu wzrokowego • Brak odczytywania emocji innych • Brak motywacji do jakichkolwiek czynności codziennych (higiena, ubranie, dbanie o siebie) • Komputer, który był przyjemnością obecnie jest obowiązkiem • Brak możliwości wyjścia z domu • Ograniczony kontekst społeczny (brak bezpośrednich kontaktów z innymi) • Brak/ ograniczone możliwości aktywności fizycznej • Brak/ ograniczone możliwości rozwijania zainteresowań • Utrata poczucia realności • Utrata motywacji do nauki • Obniżone zadowolenie z życia, niższy dobrostan psychiczny • Utrata „dużej części doświadczeń społecznych” dorastających uczniów • Izolacja od oceny społecznej • Brak możliwości dokonania samoanalizy, samokrytyki; samooceny • Przejście od świata realnego do wirtualnego • Brak możliwości wykonywania aktywności przynoszących zadowolenie, samorozwój • Brak/ utrudniona współpraca, współdziałanie • Zawieszane poszukiwanie odpowiedzi na pytania „Kim jestem, kim chcę być?”, na rzecz pytania „Co będzie dalej?” • Utrata bycia częścią społeczeństwa • Unikanie kontaktu z nauczycielami, rodzicami • Negatywne relacje z rodzicami • Nierozumienie celu uczenia się, trudności w logicznym rozumieniu takiej formy edukacji • Bunt/ niechęć wobec takiej formy uczenia się • Nieumiejętność samokształcenia • Brak samodyscypliny, odpowiedzialności za siebie

Źródło: opracowanie własne na podstawie koncepcji Vetulaniego, Eriksona, Piageta, Kohlberga, Szumana

5. Jak rozwijać motywację u licealistów i studentów do nauki zdalnej? – Poszukiwanie rozwiązań

Artykuł ukazuje, że motywacja może być kształtowana i rozwijana przy uwzględnieniu kilku znaczących, choć różnych, aspektów: wychowanie w rodzinie,

dojrzałość psychiczna licealistów i studentów, które pozwolą im wyodrębnić ważne i potrzebne działania od reszty oraz społeczeństwo, częścią, którego są nauczyciele i rówieśnicy. Na zakończenie proponujemy podjęcie wspólnych kilku działań w celu kształtowania motywacji, które mogą zmobilizować dorastającą młodzież do nauki, również w formie online.

5.1. Uczeń

1. Rozwijanie umiejętności samokształcenia uczniów i studentów poprzez samodzielne studiowanie, poszukiwanie materiałów, wypowiedzianie się na forum ustnie i pisemnie, tworzenie prezentacji. Rozwijanie umiejętności może być skuteczne w każdej formie edukacji: „offline”, „online” i w hybrydowej z dopasowaniem do wieku oraz formy kształcenia. Początkiem takiej edukacji mogą być spotkania (np. online) celem, których będzie wymiana doświadczeń pod kierownictwem psychologa, pedagoga i poszukiwanie rozwiązań wspólnie ze studentami i licealistami. Dla dorastającej młodzieży ważnym faktem jest to, że decyzje, rozwiązania są ich inicjatywami i nie są narzucone z zewnątrz.
2. Wzmacnianie motywacji wewnętrznej uczniów jest jednym z niezbędnych aspektów podniesienia motywacji do nauki. Często pomoc innym ludziom może okazać się bardzo efektywna dla wzmocnienia swojej wewnętrznej motywacji do działania. Studenci i licealiści z pomocą swoich nauczycieli mogą tworzyć organizacje, których celem będzie podniesienie motywacji wewnętrznej studentów i licealistów poprzez edukację (seminaria, konferencje, warsztaty), spotkania online ze studentami z innych krajów w czasie pandemii, poprzez stworzenie i prowadzenie ciekawych warsztatów (co też było naszym doświadczeniem w czasach wymuszonej kwarantanny i co bardzo dobrze się sprawdziło), tworzenie wspólnych projektów, gier, wirtualnych wycieczek, udział w charytatywnych kiermaszach.
3. Zachęcanie do większej aktywności fizycznej i społecznej uczniów. Bazując na własnych obserwacjach, możemy stwierdzić, że licealiści i studenci bardzo chętnie biorą udział w różnych aktywnościach fizycznych. Organizacja spo-

tkań na świeżym powietrzu (z zachowaniem wskazanych restrykcji) może stać się dobrym narzędziem w zachęcaniu do aktywności fizycznej. Współpraca z nauczycielami wychowania fizycznego może być bardzo pomocna w tym zakresie.

4. My jako społeczeństwo, musimy tworzyć uczniom (mimo zewnętrznych sytuacji, często niesprzyjających) wzbogacone środowisko. Wskazane wyżej formy aktywności będą tworzyły wzbogacone środowisko i będą pozytywnie wpływały na rozwój psychospołeczny licealistów i studentów. We wszystkich wskazanych aktywnościach niezbędną rolę odgrywają nauczyciele szkół średnich i wyższych oraz rodzice, bez których duża część młodych ludzi nie będzie mogła poradzić sobie z poczuciem samotności, wyuczonej bezradności, wyobcowania i demotywacji w czasach wymuszonej izolacji domowej.

5.2. Rodzina

Równie ważnym środowiskiem, które może wpływać pozytywnie na stan emocjonalny adolescenta i jego motywację oraz wzbogacać jego środowisko, „bombardując” mózg nowymi wrażeniami, wymagającymi odpowiedzi, jest rodzina.

Istotne wydaje się podjęcie takich działań jak:

1. Wzmacnianie komunikacji w rodzinie – rodzice jako motywator zewnętrzny w procesie edukacji (np.: omawianie sukcesów, ocen, zadań, prac domowych, inspirowanie do nauki, dzielenie się trudnościami, wspólne dzielenie się i radzenie sobie z negatywnymi emocjami).
2. Przenoszenie odpowiedzialności z rodzica na dorastającego ucznia, ale przy dużym wsparciu dorosłych (samodzielność). Zamiast kontroli rodzicielskiej – zaufanie, zamiast pobłażliwości rodzicielskiej – zainteresowanie dzieckiem i jego rozwojem.
3. Edukacja rodziców w zakresie wsparcia dorastającego ucznia jest niezbędna. Rodzice muszą mieć dostęp do seminarium, konferencji, spotkań, które będą

zaplanowane w taki sposób, żeby z jednej strony przybliżać charakterystyczne cechy dorastającej młodzieży, a z drugiej strony proponować możliwe rozwiązania, kroki, zachowania rodziców podczas długotrwałej izolacji domowej uczniów.

4. Rodzice też odczuwali zagubienie w nieprzewidywalnej sytuacji, w jakiej wszyscy się znaleźliśmy i czasami nie radzili sobie ze swoimi własnymi emocjami, co, oczywiście, wpływało na ich relacje rodzinne, w tym na relacje z własnymi dziećmi. Stworzenie punktów pomocy i konsultacji, więcej bezpłatnych konsultacji psychologicznych dla uczniów, nauczycieli i rodziców, rozwijanie ich poczucia kompetencji w rodzicielstwie i wychowaniu powinno być istotnym punktem we współpracy nauczycieli, rodziców i specjalistów.

5.3. Nauczyciele

1. Edukacja nauczycieli odnośnie tego, jak należy wspierać uczniów, jak zwiększać ich motywację, zainteresowanie przedmiotem.
2. Zwiększanie motywacji do pracy online wśród nauczycieli, aby dostrzegli korzyści płynące z tej formy nauczania. Zaproprowanie bezpłatnych szkoleń prowadzonych przez psychologów, na temat rozwijania własnej motywacji, radzenia sobie z wypaleniem zawodowym, z negatywnymi i trudnymi emocjami oraz przewlekłym stresem.
3. Zwiększanie elastyczności nauczycieli w sposobach nauczania, podkreślanie znaczenia różnych dróg komunikacji między nauczycielem a uczniem.
4. Nauczyciele muszą podążać za zmianami, ponieważ oni w dużej mierze są odpowiedzialni za poziom edukacji dzieci i młodzieży³⁶. Dlatego nauczyciele powinni mieć możliwość organizowania nauki w taki sposób, aby istniał związek między uczniami i nauczycielami w celu osiągnięcia przez uczniów

³⁶Bin-Tahir S. Z., Hanapi H., *Lecturers' Method in Teaching Speaking at the University of Iqra Buru*. "International Journal of English Linguistics", 2017.

określonych wyników w nauce³⁷. Należy uświadomić nauczycielom, jak ważnym są ogniwem, nie tylko w procesie edukacji, ale i wychowania młodych ludzi.

5. Nauczyciele powinni wykorzystywać aktywne sposoby uczenia się, zakładające interakcje uczeń – nauczyciel, a nie bierne metody podające. Wyniki badań prowadzonych wśród uczniów i nauczycieli w wielu krajach pokazują, że istnieje pozytywna zależność pomiędzy liczbą kreatywnych metod wykorzystywanych przez nauczycieli podczas zdalnej edukacji a poziomem motywacji uczniów uczestniczących w zdalnych lekcjach. Yulismayanti i współpracownicy³⁸ potwierdzili istnienie bezpośredniego pozytywnego związku pomiędzy łączeniem różnorodnych metod nauczania (wykład + dyskusja + pytania/odpowiedzi + zadania) a motywacją uczniów.
6. W procesie edukacyjnym wymagana jest dobra metoda stosowana z dobrym materiałem, aby nauczany materiał był zrozumiały dla uczniów jako całość, dzięki czemu ich osiągnięcia mogą wzrosnąć³⁹. Wielu badaczy podkreśla, że w okresie zdalnej edukacji konieczne jest stosowanie różnorodnych metod, które będą wzmacniać motywację i chęć do nauki a w konsekwencji będą wpływać na poprawę wyników nauczania uczniów⁴⁰. Zastosowanie różnorodnych metod nauczania zdalnego przyczyni się do aktywnej, kreatywnej, efektywnej i dającej przyjemność nauki.

6. Podsumowanie

Należy wziąć pod uwagę fakt, że w związku z wymuszoną, nieplanowaną i gwałtowną zmianą sposobu nauczania, pojawi się nowy hybrydowy model edukacji, ze znaczącymi korzyściami. Integracja technologii informatycznych w edukacji będzie dalej wdrażana, a edukacja online stanie się ostatecznie integralną częścią

³⁷Yulismayanti i in. *Variative method...*, 2020, op.cit

³⁸*Ibidem*.

³⁹Sam B., Iye R., Ohoibor M., Umanailo, Basrun M. Ch., Rahman A.B.D., Hajar I. *Female Feminism in the Customary island of Buru*. „International Journal of Scientific & Technology Research”, 2019.

⁴⁰Yulismayanti i in. *Variative method...*, 2020, op.cit.

edukacji szkolnej. Wielu profesorów jest zdania, że tradycyjna „nauka offline” i e-learning mogą, a nawet powinny, iść w parze⁴¹.

Niestety, wielu nauczycieli nadal wykorzystuje sposoby nauczania skoncentrowane na tradycyjnych umiejętnościach akademickich i uczeniu się na pamięć przez uczniów, zamiast na umiejętnościach, takich jak krytyczne myślenie i zdolność adaptacji, które będą ważniejsze dla odniesienia sukcesu w przyszłości. Zwrócił na to uwagę Yuwal Noah Harari (autor amerykańskich bestsellerów), który w 2018 roku opublikował książkę⁴², wskazując na konieczność zmian w skostniałym, zamkniętym na zmianę, procesie edukacji w wielu krajach.

Pandemię można uznać więc za szansę, na przyspieszenie ewolucji praktyki pedagogicznej, która stała się z pewnością bodźcem nie tylko dla systemów ochrony zdrowia, ale także dla sektora edukacyjnego⁴³. W obliczu sytuacji, w jakiej znalazło się społeczeństwo na całym świecie, nasuwają się więc pytania: Czy przejście do nauki online okazało się samoistnym katalizatorem do stworzenia nowej, bardziej efektywnej metody kształcenia uczniów? Czy wymuszona zmiana sposobów nauczania, wykorzystywanych środków dydaktycznych, form przekazywania wiedzy przez nauczycieli może wpłynąć pozytywnie na rozwój motywacji uczniów? Mamy głębokie przekonanie, że odpowiedzi na te pytania powinny być twierdzące.

⁴¹cf. Li C., Lalani F., *The COVID-19 pandemic...*, 2020, op.cit.

⁴²Harari Y. N., *21 lessons for the 21st Century*. Vintage. 2018.

⁴³Czepczyński R., Kunikowska J.. *Teaching nuclear medicine in the pandemic — a new challenge for the faculty...*, 2020, op. cit.

Bibliografia

Adu Henaku E.. *COVID-19: Online learning Experience of College Students; The Case of Ghana*. "International Journal of Multidisciplinary sciences and Advanced technology", 2020, nr 1/2, s. 54-62.

Basilaia G., Kvavadze D., *Transition to online education in schools during a SARS-CoV-2 coronavirus (COVID-19) pandemic in Georgia*. "Pedagogical Research", 2020, nr 5/4, s. 1-9.

Belle T., *COVID-19: A glimpse into the online learning experience in US & France*, 2020. <https://www.studyinternational.com/news/online-learning-experience-us-france-covid19/> [dostęp online 31.07.2020]

Bin-Tahir S. Z., Hanapi H., *Lecturers' Method in Teaching Speaking at the University of Iqra Buru*. "International Journal of English Linguistics", 2017, nr 7/2, s. 73-80.

Bulla B. *Ocena poziomu rozwoju moralnego dzieci w wieku szkolnym*. W: Zofia Dołęga (red.), "Diagnoza psychologiczna dzieci w wieku szkolnym" Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2010, s. 141-187.

Crawford J., Butler-Henderson K., Rudolph J., Glowatz M., Burton R., Magni P. A., Lam S., *COVID-19: 20 Countries' Higher Education Intra-Period Digital Pedagogy Responses*. „Journal of Applied Learning & Teaching”, 2020, nr 3/1.

Czeczpyński R., Kunikowska J., *Teaching nuclear medicine in the pandemic — a new challenge for the faculty*. „European Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging”, 2020, nr 47, s. 2075–2077.

Czyżowska N., Epa R., Dudek D., Siwek M., Gierowski K., *Rozwój moralny i emocje moralne w kontekście zaburzeń psychicznych*, "Psychiatria", 2013,10, nr 3/4, s 116–123.

Długosz P., *Raport z badań: "Krakowscy studenci w sytuacji zagrożenia pandemią koronawirusa"*. Kraków. IFiS, UP, 2020.

Erikson E. H. *Identity Youth and Crisis*. WWNorton& Company. New York London 1968,

Fauzi I., Sastra Khusuma I. H. *Teachers' Elementary School in Online Learning of COVID-19 Pandemic Conditions*. "Jurnal Iqra", 2020, nr 5/1, s. 58-70.

Głoskowska-Soldatow M. *Wybrane aspekty motywowania uczniów do nauki*, w: E. Jaszczyszyn i J. Szada-Borzyszkowska, (red.) *Edukacja dziecka – mity i fakty*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2010.

Harari Y. N., *21 lessons for the 21st Century*. Vintage. 2018.

Kohlberg L., *The psychology of moral development. The nature and validity of moral stages*. "Essays on Moral Development", 1984, 2.

Li C., Lalani F., *The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how*. 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/> [dostęp online 29.07.2020]

Liberska H., *Tożsamość a orientacja przyszłościowa w adolescencji*, "Psychologia Rozwojowa", 2006, nr 11/4, s. 65-79.

Marszał-Wiśniewska M., *Terapia młodzieży uzależnionej od alkoholu, Sugestie programowe*, "Terapia uzależnienia i współuzależnienia", 2000, nr 4, <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/63-terapia-uzalenienia-i-wspouzalenienia/325-terapia-mlodziezy-uzaleznionej-od-alkoholu-sugestie-programowe.html> [dostęp online 18.08.2020]

OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): *Youth and COVID-19: Response, recovery and resilience*. 11 Czerwca 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/youth-and-covid-19-response-recovery-and-resilience-c40e61c6/#section-d1e351> [dostęp online 16.08.2020]

Piaget J., *Psychologia dziecka*. Warszawa: PWN, 1966.

Piotrowski K., Wojciechowska J., Ziółkowska B., *Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania*. w: red. Brzezińska Anna, "Niezbędnik dobrego nauczyciela. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania", 2014.

Sahu P. (2020). *Closure of universities due to Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): impact on education and mental health of students and academic staff*. Cureus, nr 12/4. <https://www.cureus.com/articles/30110-closure-of-universities-due-to-coronavirus-disease-2019-covid-19-impact-on-education-and-mental-health-of->

students-and-academic-staff [dostęp online 13.08.2020]

Sam B., Iye R., Ohoibor M., Umanilo M. Ch. B., Rusdi M., Rahman A.B.D., Hajar I., *Female Feminism in the Customary island of Buru*. „International Journal of Scientific & Technology Research”, 2019, nr 8/8, s. 1877-1880.

Szuman S., *Rozwój młodzieńczego idealizmu*, „Chowanna”, 1932, nr 1-4, s. 43-73

UNICEF. *COVID-19: Socio-economic impact in Ghana. Briefing Note #3*, 2020. <https://www.unicef.org/ghana/media/3071/file/COVID-19:%20Socio-Economic%20Impact%20in%20Ghana.pdf> [dostęp online 29.07.2020]

Vetulani J., *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, Homini, Kraków, 2011

Wertz F. J., Charmaz K., McMullen L. M., Josselson R., Anderson R., McSpadden E., *Five ways of doing qualitative analysis*. Nowy Jork, The Guilford Press 2011.

Wu Z.. *How a top Chinese university is responding to coronavirus*, 2020. <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/coronavirus-china-the-challenges-of-online-learning-for-universities/> [dostęp online 31.07.2020]

Yulismayanti, Harziko, Iye R., Susiati, Bin-Tahir S. Z., *Variative method in improving student learning motivation in pandemic COVID – 19 situations*. “Journal of Critical Reviews”, 2020, nr 7/5, s. 1584-1595.

Yusnilita N., *The impact of Online learning: Student's Views*, “Eternal (English Teaching Journal)”, 2020, nr 11/1, s. 57-61.